

TÜRK SİYASAL HAYATINDA ASKERİ DARBELERİN SİYASAL VE ANAYASAL İŞLEVİ

Levent YILMAZ*

Öz

Türkiye'nin siyasî tarihinde darbeler çok farklı düzeyde çözümlenmiştir. 1961 ve 1980 Askerî Darbeleri, siyasal alanı düzenlemeleri ve anayasal rejimi kurmaları bakımından, Türkiye'deki askerî darbelerin genel karakterini belirlerler. 1971 Müdahalesi bu özelliğe tam sahip değilse de amacı bu misyona uygundur. Ancak diğer müdahaleler siyasal alanı düzenleme ve anayasal rejimi kurma amacı taşımaz. Bu iki özellik Orduyu bir siyasal aktör konumuna sokmuştur. Bu durum ise Ordunun toplumdaki farklılaşmalardan özerk kalma iddiasına uymaz.

Anahtar Kelimeler: Darbeler, 27 Mayıs, 12 Eylül, 12 Mart, Anayasa, Siyasal Aktör.

POLITICAL AND CONSTITUTIONAL FUNCTION OF MILITARY COUP IN TURKISH POLITICAL LIFE

Abstract

On the Turkey's political history, military coups were analyzed at many different levels. The Military Coup of 1961 and 1980, in terms of regulation of political sphere and establishing of constitutional regime, determine the overall character of the military coup in Turkey. Although the 1971 Memorandum isn't fully owned by this feature, the purpose is in line with this mission. However, other military interventions are not intended to regulate the political and to establish a constitutional regime. These two missions made the Army a political agent. This situation does not comply with the Army's claim to remain outside the differentiation in society.

Keywords: Coups D'état, 27th May, 12th September, 12th March, Constitution, Political Agent.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü,
(levent.yilmaz@deu.edu.tr), (Orcid: 0000-0002-5538-8781).

Giriş

Eğer Türkiye’de akademik câmianın askerî darbeleri değerlendirme yöntemi üzerine bir bilimsel çalışma yapılırsa, *dönemin konjonktürünün* temel değişken olarak öne çıkacağı iddia edilebilir. Elbette, modern tarih yazıcılığı, tarihsel olgu ve olayların arkasındaki bir takım değişmez nedenleri ortaya koyma amacı taşımaz. Her tarihsel inceleme; incelediği konunun, çalışmanın yapıldığı perspektiften ve dönemden bir açıklamasıdır. Bir başka anlatımla, tarih, sürekli yeniden yazılabilir. Zaten tarihçinin görevi de, bunun farkında olarak, tarihsel olaya kendisi de *tarihsel olan bir* perspektiften ışık tutmaktır; o olayı nihaî bir kesinlikle açıklamak değil. Türk tarih yazıcılığı için, söz konusu perspektif üzerinde etkili olan ağırlıklı unsurun, dönemin *siyasal konjonktürü* olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Siyasal konjonktürden kastedilenin ülkedeki siyasal ve hukuksal düzen olduğu söylenebilir. Daha açık anlatımla, Türkiye’deki siyasal sistem ve bu sistemin siyasal (değer, ideoloji, aktör, kurum) ve hukuksal (anayasa, siyasal sisteme dâir temel yasal düzenlemeler) düzeyleri, siyasal konjonktürü belirler. Elbette, konjonktürün bilim câması üzerindeki etkisi Türkiye’ye özgü değildir. Hattâ *toplumsal* olanın belirlenmesinde ve kurulmasında yukarıda bahsedilen, siyasal konjonktürün önemli bir etkisi söz konusudur. Ancak bu etkinin, Türkiye’deki sosyal bilim edebiyatı üzerindeki belirleyiciliği neredeyse *paradigmatal* seviyededir. Türkiye’nin tarihine dâir bir çalışmanın yazıldığı dönemi, metnin dilinden ve bakış açısından öngörmek işten bile değildir.

Yukarıda kısaca anlatılan bu durumu tespit etmenin en kolay yollarından bir tanesi, Türkiye’deki darbeler tarihi hakkında yazılanları incelemek olabilir. Zira askerî darbelerin, Türkiye’nin siyasal konjonktürü üzerinde *kurumsal* ve *ideolojik* düzeyde, önemli bir belirleyici olduğu iddia edilebilir. Bu belirleyicilik, elbette, Türkiye’nin sosyo-iktisadî dinamikleri, uluslararası siyasal sistem, küresel iktisadî yapı gibi askerî müdahalelerin sınırlarını belirleyen bir toplumsal düzen içinde olmasını yadsımaz. Tam tersi, etkisinin kurumsal ve ideolojik olarak sınırlarına işaret eder. Ancak Türkiye’de akademi dünyası nâdiren bu sınırları nesnel bir olgunlukla târif edebilmiştir. Bu çalışmanın da böyle bir amacı yoktur. Yapılmaya çalışılacak olan, Türkiye’deki askerî darbelerin yorumlanmasındaki bakış açılarını deşifre etmek değildir. Aksine, askerî darbelerin bu etkisini verili olarak kabul edecek, bu etkinin Türk siyasal hayatı üzerindeki tesirinin yönünü belirleyeme çalışacaktır. Böyle bir çaba ister istemez, askerî darbelerin genel özelliklerini tasvir etmeyi gerektirir. Bunu yaparken, darbelerin bilinen tarihini uzun uzadıya hikâyeleştirmekten kaçınmak gerekir, zira burada önemli olan, bu tarihsel olayın siyasal sistem üzerindeki etkisinin unsurlarını belirlemektir. Bir başka anlatımla, askerî darbelerin etkilerini sınıflandırmak ve bunları birbirleri ile karşılaştırabilir kılmaktır. Bu çözümleme, bir yandan askerî darbelerin

birbirinden farklarına odaklanarak özgünlüklerini belirleme imkânı sunarken, beri yandan da Türk demokrasisinin içinde yer aldığı patikanın sürekliliğinin daha berrak görülmesine hizmet edecektir.

Bunları ortaya koyabilmek için ilk önce, Cumhuriyet döneminde yaşanan *olağandışı* siyasal hareketler olan darbelerin hem özgün hem de süreklilik arz eden özellikleri belirlenmeye çalışılacaktır. Böylelikle, Türk siyasal hayatında darbelerin belirleyicisi olduğu siyasal konjonktürün niteliğini açıklamak için elverişli bir kavram setine kavuşulmuş olunacaktır. Daha sonra bu kavramların, Türk demokrasinin işleyişindeki etkisi anayasal düzeyde çözümlenmeye çalışılacaktır. Bir başka anlatımla, darbeler sonrası kurulan rejimin siyasal ve anayasal boyutu, darbelerin dinamikleri ile ilişkilendirilecektir. Bununla ulaşılmak istenilen amaç, Türkiye'nin siyasal tarihinde etkin bir rolü olan Ordunun siyasal alana yaptığı müdahalelerin Türkiye'nin siyasal düzenindeki yerini ortaya koymaya çalışmaktır.

1. Askerî Darbe

Askerî darbelerin tarihini devletlerin oluşum sürecine kadar götürmek mümkünse de, modern dönemin asker-siyaset ilişkisinin modern devletin yapısı içinde biçimlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Ulus-devletler, modern dönem öncesi devlet yapılarından yapısal, hukuksal ve toplumsal açıdan çok farklı özellik taşıdıklarından, devlet denildiğinde kastedilen modernite öncesi imparatorluklar, krallıklar ve hattâ cumhuriyetler değildir. Günümüz devletlerinin oluşum süreci Ortaçağ sonrasına kadar götürülse de, yapısal olarak şekillendikleri dönem XIX. Yüzyıldır. Böylelikle, konumuz kapsamı içinde yer alan askerî darbelerin de el koydukları, düzenledikleri ve iktidar ilişkilerini yeniden yapılandırdıkları devletlerin ulus-devletler olduklarını belirtmek gerekir.

Meseleyi Türkiye için ele aldığımızda, bu kapsam içinde değerlendirilecek ilk hareketlerin XIX. Yüzyılda görülmeye başladığı söylenebilir. Son dönemde yapılan çalışmalar, Osmanlı'nın modernleşme süreci içinde *Kuleli Vakası*¹ ve *Meslek Cemiyeti*² denilen iki müdahale teşebbüsüne kadar konunun

- 1 1859 yılında reformist padişah *Abdülmecit*'i devirmek üzere plânlanan ama hayata geçirilemeden ortaya çıkarılan Osmanlı tarihini ilk modern dönem *komposudur*. Liderliğini bir şeyhin yapmasından, dinî bir takım söylemlerden, Sultanın Batılı yaşam tarzını ve yaptığı harcamaları (da) konu edinmesi bakımından gerici/şeriatçı bir hareket olarak görülse de; içinde yer alan kişilerin (memur, bürokrat, esnaf, asker) heterojen yapısı, taleplerinin arasında aslında Tanzimat ile vaat edilen unsurların olması bu teşhisin pek doğru olmadığını göstermektedir. Burak Onaran, "Kuleli Vakası Hakkında Başka Bir Araştırma", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, 2007 ss. 29-30; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002. Hareketin gerici unsurlar içerdiğini iddia eden iki çalışmaya örnek olarak şu *İğdemir ve Karal*'in eserleri verilebilir: Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara, 2009, ss. 8-11; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C.7*, Ankara, TTK Yayınları, Ankara, 2011, s. 97.
- 2 1867 yılında, Meslek adlı gizli bir cemiyet çatısında toplanan bir grup bürokratin, mevcut üst bürokrasinin koruyucusu olması hasebiyle dönemin padişahı Sultan Abdülaziz'i

götürülebileceği yönündedir. Bu olaylardan daha önemli olarak, Osmanlı'da modernleşme hareketinin sivil-asker bürokrasi üzerinden yürümesi, bir diğer değişle, Osmanlı için modernleşmenin devletin devamını sağlama projesi olması; toplum içinde asker sınıfın diğerlerine göre öne çıkması sonucu doğurmuştur. Bunda Osmanlı-Türk modernleşmesinin askerî bir gereklilikle başlaması ve kurumsal düzeyde modernleşmenin taşıyıcı olarak yeni bir askerî sınıfın doğuşu gösterilebilir³.

Askerî darbe, ihtilâl, inkılâp, devrim, vs. kavramlar Türk siyasal tarihinde ve siyaset edebiyatında hem birbirlerinin yerine kullanılmış hem de *ad hoc* askerî müdahalelere bakışın niteliğine göre tercih edilmiştir. Bunların yanında, daha yumuşak ifade etmek için *müdahale* ya da iktidarı doğrudan Ordunun eline almadığını ifade etmek için *muhtıra, post modern darbe* gibi kullanımlar da vardır. Bunlar arasında bir sınıflama yapmak yerine doğrudan, askerî müdahalelerden ne anlaşılması gerektiği açıklığa kavuşturulmalıdır. Askerî darbeden kastedilen hükümet darbesi (*Coup d'Etat*)dir⁴. *Hükümet darbesi*, en genel anlamıyla, mevcut *hukuk düzeni* (anayasal düzen) *dışındaki* bir yöntemle; *zorla* ve *âniden* siyasal iktidarın değiştirilmesidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, askerî darbe bir hükümet darbesi türüdür. Ama en yaygın olduğundan hükümet darbesi veya -sadece- darbe denildiğinde askerî darbeler akla gelir. Zaten modern zamanlarda, Ordunun içinde yer almadığı ya da en azından bigâne kalmadığı bir hükümet darbesi yapabilmek pek olanaklı değildir⁵. Anayasa hukuku açısından hükümet darbeleri sonucu ortaya çıkan iktidar gücü, *kurucu iktidar* olarak isimlendirilir. Yani, yeni düzeni kuracak güç. Günümüzde siyasal rejimler bir anayasaya bağlı olarak kurulduğundan, kurucu iktidarı, anayasa yapa(bile)n güç olarak tanımlamak mümkündür. Daha teknik ifadesiyle, bu güç, *aslî kurucu iktidar* olarak kavramlaştırılır⁶. Askerî müdahaleler de -genellikle- bu amaca mâruf yapılan hareketlerdir. Yeni bir düzen kurulmak istendiğine göre, eskisi ile ilgili hukuksal veya pratik bir açmaz vardır ve bu açmaz olağan düzen içinde, yani hukukla, çözülememektedir. Aslında her askerî müdahalenin zımnen veya açıkça yapılış nedeni budur.

---

ortadan kaldırma girişimidir. Talepleri daha çok modern izler taşır. Burak Onaran, *Padişahu Devirmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 370-380.

- 3 Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015; Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 55-59.
- 4 Coup d'Etat, ifadesi *Fransızcadan* siyaset edebiyatına geçmiş bir terimdir. Birçok dilde bu şekilde kullanılır. İngilizcede "*putsch*" sözcüğü ile birlikte hükümet darbesi anlamında kullanılan "*coup*" sözcüğü bu ifadenden kaynaklanır.
- 5 Hükümet darbesinden, toplumsal düzende köklü değişiklikler yapması bakımından ayrılan *devrimlerin* de ilk aşaması siyasal iktidarı değiştirmeyi yani darbeyi kapsar.
- 6 Aslı kurucu iktidarın en yaygın ortaya çıktığı durumlar, devrim ve darbelerdir. Eski rejime zorla son veren ve siyasal iktidarı ele geçiren devrimciler veya darbeciler, yeni bir anayasa hazırlayarak yeni bir siyasal rejim kurarlar. Bunun dışında, aslı kurucun iktidarın ortaya çıktığı durumları şöyle sıralamak mümkündür: *savaş sonrası iktidarın değişmesi, sömürge ülkenin bağımsızlık kazanması, bağımsız devletlerin birleşmesi* ya da *bağımsız bir devletin bölünmesi*. Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2019.

Her askerî darbe, başarılı olmak koşuluyla, kendi hukukunu yaratan bir dönemdir. Hukuk yaratma, anayasa hukuku edebiyatında aslı kurucu iktidar olarak ifade edilir. Hukuk yaratan bir iktidar, mantık gereği, hukuk dışıdır. Hukuk dışılıktan kasıt, herhangi bir mevcut hukuk normuyla bağlı olunmamasıdır. Zira kendisinin varlığı, yürürlükteki hukukun kısmen veya tamamen ortadan kaldırılması ile mümkün olabildiğine göre, bu iktidarı mevzuatla sınırlamak olanaklı değildir⁷.

Çalışmamıza konu olacak askerî müdahaleler üç tanedir. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, Cumhuriyetle birlikte Türkiye yepyeni bir toplumsal düzen içine girmiş; toplum her yönüyle modern dünyaya geri dönülemez şekilde adapte olmaya başlamıştır. Bu bir kopuş değil, Osmanlı-Türk modernleşmesinin bir sonucudur. Ama yeni bir düzen olarak da bir başlangıçtır. Dolayısıyla siyasal alan, yeniden tanzim edilmiş ve hem aktör hem de kurumsal boyutta devrimsel bir süreç yaşanmıştır. *Cumhuriyet Devrimi* ile başlayan dönemin asker-siyaset ilişkileri ve Ordunun siyaset ile olan bağı, daha önceki dönemden miras kalan bir takım toplumsal devamlılıklar içerse de Cumhuriyet Türkiye'sinin, Osmanlı'dan toplumsal ve kurumsal açıdan farklı bir dönem olduğu açıktır.

Cumhuriyet döneminde konumuz açısından ele alınacak üç askerî müdahale vardır: *27 Mayıs*, *12 Mart* ve *12 Eylül*. Aslında *12 Mart*'ı, *1961 Anayasası* ile kurulan düzenin bir iç dönüşümü olarak görmek mümkündür. Bu bakımdan *12 Mart*, *27 Mayıs*'tan, *12 Eylül*'e bir *geçiş süreci* olarak kabul edilebilir. Bu bağlamda, konumuz açısından iki askerî darbeden söz etmek olası hâle gelmektedir. Dikkat edilirse, askerî müdahale kavramının kullanılmasının nedeni *12 Mart*'ı kapsam içine almak içindir. Konu işlenirken iki askerî darbe üzerinden gidilecektir. *12 Mart* ise geçiş bağlamında tartışılacaktır.

Buradan *12 Eylül 1980* sonrası süreçteki bir takım askerî müdahaleleri veya darbe girişimini *1982 Anayasası* ile kurulan düzenin içinde telâkki edileceği iddiası ortaya çıkmaktadır. *16 Nisan 2017* tarihli referandum ile Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine geçilmesi bir rejim değişikliği olarak kabul edilse bile; bunun bir askerî darbe ile değil, *1982 Anayasası* sistemi içinde hayata geçirilmesi bu değişikliği istisnâ bir pozisyona oturtmaktadır. Ayrıca, tam bir rejim değişikliğine tekabül edip etmediğinin tartışılması için de erkendir.

2. 27 Mayıs'ın Siyasal ve Anayasal İşlevi

DP'nin iktidara geliş sürecinin ekonomi-politik çözümlemesinde, II. Dünya Savaşı sonrası CHP içindeki bürokratik elitten kopan; *ticaret* erbabı ile *büyük toprak sahibi* sınıfın yaptığı koalisyonunun, savaş ekonomisinden olumsuz etkilenen halk yığınlarının desteğini almaları tezi genel kabul görmüştür. DP, CHP'den giderek uzaklaşan ticaret burjuvazisi ile büyük toprak sahiplerinin

⁷ Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1999, ss. 24-25.

hâkim olduğu bir parti görünümü verir⁸. Bu görünüm DP dönemi iktisat politikalarına da yansımıştır. Ancak 1950-60 arası, DP'ye destek vermese de DP'nin izlediği politikalarla güçlenen bir sanayi burjuvazisinin varlığından söz etmek mümkündür. Bazı analizlere göre, DP karşıtı bloğu tahkim eden iki ana sınıf, DP döneminde gücü eriyen bürokratik elit ile bu dönemde serpilen sanayi burjuvazisidir⁹. Bir bakıma, Mayıs 1950'de gözden ve iktidardan düşen bu iki sınıf; Mayıs 1960'ta yeni bir konjonktürde iktidara gelmiştir. 1960 sonrası, Türkiye'ye egemen olan ithal ikameci iktisat siyasetinin, plânlı ekonomi anlayışının, sosyal devlet uygulamasının bu durumu açıklar nitelikte olduğu söylenebilir.

1960 yılında, iktidara gelişinin onuncu yılında Demokrat Parti (DP)'nin mâruz kaldığı askerî darbe, Cumhuriyet döneminin asker-siyaset ilişkilerinin yeniden belirlendiği bir siyasal olay olarak görülebilir. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte, siyasal alanda Ordunun herhangi bir belirleyiciliği olmadığı gibi Ordu içinde rejime husumet duyan bir cunta oluşumunun maddî imkânları da yoktur¹⁰. O dönemde kullanılan *Cumhuriyet Orduları* deyiimi¹¹, rejimle asker arasındaki ittifakı simgeleyen bir ifade olmasının ötesinde; Osmanlı'nın son döneminde siyasal yaşamda hayli etkili olan Ordunun yenilediği, bu yeni Ordunun da Cumhuriyet Devrimi'ne bağlı olduğunu vurgulamaya yarar. 1920'li yılların sonuna gelindiğinde Ordunun tamamen siyasal iktidarın kontrolüne alındığı söylenebilir¹². Zaten tek-parti yönetiminde tersi bir durumun olabilmesi, rejimin sürdürülmesini de imkânsız kılar. Dönemin, bu durumu simgeleyen en belirgin olayı, Erken Cumhuriyet döneminin değişmez Genelkurmay Başkanı *Mareşal Fevzi Çakmak*'ın 1944 yılı başına kadar bu görevi kesintisiz olarak sürdürebilmesidir¹³. Onun görevden ayrılmasından sonra Genelkurmay Başkanlığı, belli süreyle görev yapılan bir makam hâline geldi. Ancak şunu eklemekte yarar vardır ki, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında, Çakmak'ın Orduyu yönetim anlayışı üzerinden Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'ne,

8 Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 148.

9 A.g.e., ss. 178-179.

10 Askerlerin siyasetten uzak tutulmasının, bir tercih değil, Atatürk ile diğer muhalif paşalar arası mücadelenin sonucu olduğu tezi de bu bakış açının varyantlarından bir tanesidir. Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması: (1923 - 1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999, ss. 112-115. Bu görüşün karşısında olmamakla birlikte, Ordunun zaten sisteme hâkim olduğu ve İnönü döneminde de rejimin bekciliği görevini üzerine aldığı tezi vardır. Semih Vaner, "Ordu", Çev. A. Pesen ve N. Balkan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ed. İrvan C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 256; Ümit Özdağ, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Ordu*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2006, s. 127 ve s. 167.

11 *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 362, s. 381, vd.

12 Tunçay, a.g.e., s. 113.

13 Mareşal'in 1944 yılı başında isteği hilâfına görevden alınması, II. Dünya Savaşı sırasında izlenen dış siyasetin bakiyesi olarak yorumlanabilir. Bunu, Osmanlı'dan kalma, devlet adamlarının büyük ülkelerin tarafını tutar gibi yaparak dış politikada denge siyasetinin sürdürülmesi alışkanlığı olarak yorumlamak mümkündür. Çakmak, kaybeden tarafa yakın görünmüştür. Baskın Oran, *Türk Dış Politikası Cilt: I*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, 2002, s. 396.

özellikle yeni yetişen subaylar tarafından eleştiri getirilmeye başlanmıştı. Hattâ DP'ye 1950'deki seçim zaferine kadar Ordunun üst kademe yönetimi dışındaki askerlerin bir kısmı tarafından destek verildiği bilinmektedir. Bu desteğin arkasında yatan gerekçe bir yandan Ordunun modernizasyonun göz ardı edilmesinden kaynaklanması bakımında askerîdir, beri yandan da askerlerin özlük hakları ile ilgili olduğundan idarîdir¹⁴. Sonuç olarak, 1946 sonrası DP, genç subay ve kurmaylar açısından Ordunun modernizasyonu ile askerlerin mâlî ve sosyal statüsünün iyileştirilmesi bakımından destek görmüştür. DP'nin 1950'deki seçimi kazanmasının akabinde, dönemin yüksek komuta heyeti adına, İsmet İnönü'ye seçimi geçersiz sayma teklifinin götürülmesi; Ordunun üst kademesi ile orta ve alt kademesi arasındaki görüş farkının cisimleştiği bir olay olarak yorumlanabilir. 1950-1960 arası dönem, ordu-siyaset arası ilişkisi açısından çok hareketli görünmesine rağmen, aslında CHP ile DP'nin askerler nezdindeki konumun yer değiştirmesinden ibaret olarak ele alınabilir. DP'yi destekleyen genç subaylar, muhalefete geçmiş; Ordu üst kademesi ise DP'ye yakın olmuştur¹⁵. Tabii bu durumun kendiliğinden olmadığı, üst kademe askerinin kendisine bakışını bilen DP'nin, iktidarının başında bunları tasfiye etmesi sonucu sağlandığı belirtilmelidir¹⁶.

DP'nin ABD ve NATO ile ilişkileri güçlendirmesi, bir yandan da Ordu içindeki çatışmanın tarafı olan ve yeni askerî tekniklerin ve araçların Türk Silâhlı Kuvvetleri'ne adaptasyonunu savunan genç subayların desteğini sağlamasına imkân vermiştir. Ayrıca bir takım özlük hakları iyileştirmeleri de, idarî tedbirlerin yanında, DP'nin Ordu içindeki imajını güçlendirmiştir¹⁷. Ancak DP iktidarının 1950'lerin ortalarına gelmeden, iktisadî momentinin düşmesi ve bunun sonucunda 1950 öncesi toplumsal ve siyasal liberalleşme vaatlerinin tersine düşmesi, Ordu içinde de yankı bulmaya başlamıştır¹⁸. Yüksek komuta kademesinin tersine, alt ve orta rütbeli subaylar yukardaki gerekçelere benzer nedenlerle birlikte, DP ile Cumhuriyet değerleri arasında kurulan antagonizmaya dayalı siyasal ortamda, giderek DP'den uzaklaşmış ve onu devirmeye doğru evrilmişlerdir.

27 Mayıs 1960'ta yapılan darbenin emir-komuta içinde olmadığı, Ordunun alt ve orta kesiminden destek bulduğu ve Harbîye'nin desteği ile harekete geçtiği unutulmamalıdır. Bu hareketi yapan cuntanın çalışması 1957 Seçimleri sonrasına kadar götürülebilir¹⁹. Yukarıda belirtilen motivasyonla işe

14 Vaner, *a.g.m.*, s. 268; Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşar, *İhtilâlin İcyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 5-8.

15 Vaner, *a.g.m.*, s. 265 ve s. 270.

16 Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ed. İrvin C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 120.

17 William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 135-138.

18 *A.g.e.*, s. 146.

19 Metin Toker, *İsmet Paşayla 10 Yıl Cilt:2*, Akis Yayınları, Ankara, 1969, s. 234. Cunta süreçlerinin 1955'e kadar çekmek mümkündür. İpekçi ve Coşar, *a.g.e.*

koyulan cunta(lar), giderek gerilen iktidar-muhalefet ilişkilerinden, 1950'lerin başındaki bahar havasından uzaklaşan iktisadî durumdan, CHP'nin -üniversite ve basınla birlikte- sert muhalefetinden ve DP'nin toplumdaki gerilimi daha da otoriterleşerek çözme siyasetinden beslenmiştir²⁰. 1950'lerin ortalarından itibaren muhalefet, DP'nin 1950 öncesi CHP'ye karşı kullandığı liberalleşme temalarını (basın ve örgütlenme özgürlüğü, serbest seçimler, hukukî denetim, anayasanın ihlâl edilmemesi gibi) siyasallaştırmış, bir bakıma, DP'yi tek-parti gibi davranmakla suçlamıştır. 27 Mayıs'ta yönetimi ele geçiren askerlerin üzerinde uzaklaştıkları tek nokta, muhalefetin siyasallaştırdığı, DP'nin meşrûyetini kaybettiği iddiasıdır. Bunun dışında, ülkeyi 1961 sonbaharına kadar yöneten Millî Birlik Komitesi (MBK) üyelerinin üzerinde uzlaştıkları bir program veya ideolojiden bahsetmek mümkün değildir²¹. Zaten böyle olduğu için de bir süre sonra MBK zayıflayacak ve Ordu içinde, ülkede gerçek iktidar konumuna gelecek olan Silâhlı Kuvvetler Birliği (SKB) gibi cuntalar konfederasyonu denebilecek bir yapı oluşacaktır. Aslında bu durum, 27 Mayıs'ı radikalleşmekten alıkoymuş ve siyasal iktidarı eline geçiren partinin sınırlanması meselesini ön plâna çıkarmıştır²². Bunun en önemli kanıtı ise 1961 Anayasası ile kurulan yeni düzendir.

Bilindiği üzere, o dönemde, 1961 Anayasası ile kurulan rejim için -Fransa'dan mülhem- II. Cumhuriyet tâbiri kullanılmışsa da bu ifadeden vaz geçilmiştir. Aslında bu ifade, yeni rejimin niteliği ve özellikle anayasal düzen açısından, 1924 Anayasası geleneğinden ciddi bir kopuşu işaret etmesi bakımından anlamlıdır. Ancak 1923 Cumhuriyet Devrimi'nden bir kopuş gibi algılanma kaygısıyla -haklı olarak- devam ettirilmemiştir. Yeni rejimin anayasal düzeyde bir kopuş olarak görülen yönlerini irdelemekte yarar vardır.

1924 Anayasası, her ne kadar, 1921 Anayasası (o günlerde -1945'e kadar- anayasa yerine 'teşkilât-ı esasîye' tâbiri kullanılmaktadır) gibi meclis hükûmeti sistemini benimsemiş değilse de Anayasada yer alan TBMM'nin millî egemenliğin temsil edildiği yegâne organ olması ve yasama ile yürütme gücünü kendinde toplaması gibi hükümler, *meclis üstünlüğü* sisteminin devam ettiğini gösterir. Teorik kaynakları, J. J. Rousseau'nun *halk egemenliği* düşüncesine dayanan bu bakış açısına göre, meclisin üzerinde bir güç yoktur ve devlet iktidarını halkın tek temsilcisi sıfatı ile bu meclis kullanır. Bir anlamda egemenlik yetkisi *mutlak*tır, denetlenemez. Oysa 1961 Anayasası tam anlamıyla *parlâmenter* bir hükûmet sistemi kurarak, TBMM'yi egemenliği kullanan organlardan biri durumuna getirmiştir. Bu anlamı ile 1924 Anayasası'nın tek-parti yönetimine daha yatkın olduğu söylenebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, bu anayasa çok partili hayatta da uygulanmıştır. İşte, tam da 1924 Anayasası'nın bu özelliğinden

20 Hale, *a.g.e.*, ss. 147-149; Eroğul, *a.g.m.*, s. 130; Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000, s. 372 ve s. 396.; Aydın Menderes ve Taha Akyol, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.

21 Eroğul, *a.g.m.*, ss. 128-133.

22 Vaner, *a.g.m.*, s. 271.

dolayı DP'nin kendisini tek-parti olarak görme zehâbına kapıldığı savunulmuş; 27 Mayıs sonrası da 1924'ün kurduğu rejimin tersi dinamiklere sahip bir rejim oluşturulmaya çalışılmıştır. 1924'ün *çoğunlukçu* ruhu, 1961'in *çoğulcu* ruhuyla yer değiştirilmiştir²³. Siyaset bilimi bize, anayasaların ruhunu değiştirmenin sistemi değiştirmek anlamına gelmeyeceğini göstermiştir. Ayrıca anayasalara, otoriterliği önlemek gibi, bir takım öncelikli görevler biçildiğinde; anayasaların devlet teşkilâtını düzenlemek ve işlemlerini sağlamak gibi aslî görevleri göz ardı edilebilir. Hattâ otoriterleşmeyi bir süre sonra teşvik bile edebilirler²⁴. Bir başka anlatımla, bir anayasa birbirinden çok farklı dönemlerde uygulanabilir. Ancak bu durum, âni ve hızlı değişim dönemlerinin sonucunda değil, zamana yayılan siyasal değişimlerle mümkün olur. Oysa Türkiye, 1924 Anayasası ile kurulan düzenden çok hızlı bir şekilde parlâmenter sisteme geçmiştir²⁵. Bu durum, Türkiye'de hukuk anlayışının *legalist*²⁶ ve *kazuistik*²⁷ bir yapıya doğru evrilmesine yol açmıştır. Bu evrimin, "hukuk alanındaki dönüşüm yoluyla toplumsal alanı tanzim etme"nin mümkün olduğu anlayışına doğru seyrettiği söylenebilir²⁸. Buna göre kanunla ve ayrıntılı olarak yapılan düzenlemeler çerçevesinde, siyasal alanın -ve her şeyin- şekillenmesinin sağlanmasının mümkün olduğuna dâir bir siyasal kültür ortaya çıkmıştır.

23 Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, 2011, s. 29 ve ss. 37-38.

24 Stephen Holmes ve Cass R. Sunstein, "The politics of Constitutional Revision in Eastern Europe", *Responding to Imperfection: The Theory and Practice of Constitutional Amendment*, Ed. Sanford Levinson, Princeton University Press, Princeton 1995, s. 302'den akıran Mehmet Turhan, "Halk Egemenliği ve Anayasa Değişikliklerinin Yargısal Denetimi", *Liberal Düşünce*, C.15, S.57-58, Kış-Bahar 2010, s. 57.

25 Aslında Türkiye'deki parlâmenter gelenek *I. Meşrûtiye'*e dayanır. İlk Türk Anayasası olan 1876 Kanun-u Esasîye'nin kurduğu sistem Batıdaki parlâmenter sistemlerden hiç de uzak değildir. Kemal Gözler, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000, s.42. 1921 Anayasası ile parlâmenter sistem yerine meclis hükûmeti sisteminin ağırlık kazandığı söylenebilir. Bu durumun *Kurtuluş Savaşı* gibi olağanüstü bir dönemin ürünü olmasına bağlanabilir. Savaş sonrası *devim* sürecinde de devam ettiği söylenmelidir. Ancak yine de, 1924 Anayasası *meclis üstünlüğü* düşüncesine atıf yapsa da, *görevler ayrılığı*ndan bahseder. Bir anlamda, *meclis hükûmeti* sistemi ile *parlâmenter hükûmet* sistemi arasında yer alır. Başka bir deyişle, *Rousseau'cu* yanılmaz ve mutlak *genel irade* fikrine dayanan güçler birliği anlayışı ile *Montesquieu'cü* güçler ayrılığı anlayışı arası bir egemenlik tasavvuru. Ama baskın olanın Rousseau'cu egemenlik anlayışı olduğu iddia edilebilir. Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013, ss. 393-396.

26 Yasal kurallara ve ayrıntılara *çok fazla* dikkat etmek anlamına gelen hukuk anlayışını imâ etmek için kullanılır. Bu anlayışı hem üreten hem de destekleyen, sosyolojik bir olgu olarak *hukuka* yüklenen toplumu dönüştürme görevidir. Toplumsal sorunları hukuk aracılığıyla çözmeye amacı, *legalistik* siyasal kültürün de etkisiyle, en başta anayasalara verilmiştir. Özbudun, *a.g.e.*, s. 36; Mehmet Merdan Hekimoğlu, "Bu Meclis Anayasa Yapabilir mi?", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, C:14, S.511, 2007, s. 8. ss. 8-11.

27 Genel ilkelerden hareketle kural koyma yerine, *ayrıntılı* ve hiçbir hukukî olasılığı düzenleme dışı bırakmama amacıyla yapılan kural koyma faaliyetidir. Anayasa hukukunda, *çerçeve anayasaların* tersine, daha uzun ve ayrıntılı düzenleme içeren anayasa metinlerini nitelemek için kullanılır. Her durumu hükme bağlamaya çalıştığı için çok uzun ve detaylıdır. Değişen ihtiyaçlara cevap veremediği için anayasa değişikliklerini gündeme getireceği düşünülür. Özbudun, *a.g.e.*, s. 36.

28 Hekimoğlu, *a.g.m.*, s. 8.

1961 Anayasası, 1924 Anayasası ile kurulan meclis üstünlüğüne dayalı siyasal rejimi iki açıdan kısıtlayarak, denetlenebilir bir sistem inşa etmeye çalışmıştır. İlk olarak siyasal alanı serbestleştirerek yurttaşların siyasete katılımını teşvik etmiştir. 1961 Anayasası'nın Türkiye tarihinin en demokratik anayasası olarak kabul edilmesinin arkasındaki neden budur²⁹. İkinci olarak bir takım bürokratik mekanizmalar kurarak, hükümetlerin politikaları üzerinde etkili olacak kurumlar ihdas etmiş veya vârolan kurumları güçlendirmiştir³⁰. Anayasanın bu yönü bazı hukukçular tarafından, seçilmiş siyasetçilerin alanını daralmasından ötürü, vesâyetçi olmakla eleştirilmiştir³¹. Bazılarında da devletin ve toplumun modernleşmesinde anayasanın aktif bir rol alması olarak yorumlanmıştır³². Aşağıdaki tabloda bu değişim ana unsurları ile gösterilmeye çalışılmıştır.

Siyasal iktidarın kullanımı	1924	1961				
	TBMM + Hükümet	TBMM + Hükümet				
		MGK	DPT	Anayasa Mahkemesi	Yargı	Diğer
<i>Siyasal partiler sistemi</i>	Tek parti veya sınırlı siyasal parti	Rekabetçi siyasal partiler				
<i>Siyasete katılım</i>	Sınırlı siyasal katılım	STK	Sendikalar	Meslek kuruluşları		
<i>Temel hak ve özgürlükler</i>	TBMM ve hükümetin sınırlarını çizdiği ve uyguladığı hak ve özgürlükler rejimi	Anayasal güvenceye kavuşturulmuş temel hak ve özgürlükler rejimi				
<i>Demokrasi anlayışı</i>	Çoğunlukçu	Çoğulcu				
<i>Anayasanın bağlayıcılığı</i>	TBMM etkili	Anayasa Mahkemesi etkili				
<i>Egemenlik anlayışı</i>	Rousseau'cu meclis üstünlüğü	Güçler ayrılığı sistemi				
<i>Yasama-yürütme dengesi</i>	Güçlü meclis ama ona hâkim yürütme	Sınırlanmış yasama ve daha da sınırlanmış yürütme				

Tablo 1: 1924-1961 Anayasalarının Kurdukları Siyasal Rejimin Karşılaştırması

Tablo 1'de özetlenmeye çalışılan 1961'in kurduğu rejim; askerî müdahalenin kendini dayandırdığı, DP'nin meşrûiyetinin ortadan kalkmasını kanıtlamak için öne sürülen siyasal ve hukuksal argümanların bir daha Türkiye siyasetinde neşvünemâ bul(a)mamasını amaçlamıştır. 27 Mayıs aynı zamanda *devrim* olarak da anılmıştır. Bu ifadenin, bir anlamda, yarım kalan bir sürece işaret ettiği söylenebilir. Yukarıda, MBK'yı oluşturan bileşenlerin düşünsel birliğinin olmadığı, onları bir arada tutan şeyin DP'ye olan muhalefet

29 Bülent Tanör, *İki Anayasa 1961-1982*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 18.

30 A.g.e., s. 16.

31 Erdoğan, a.g.e., s. 397.

32 Mümtaz Soysal, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997, ss. 80-82.

olduğundan bahsedilmişti. Keza 27 Mayıs'ın sadece bir hükümet darbesi olarak kalmaması gerektiğini savunan ve Ordunun uzun süre yönetimi eline alarak toplumsal bir devrim gerçekleştirmesi gerektiğini dile getiren gruplar da vardı³³. Hattâ hem MGK'daki meşhur 14'ler olayı hem SKB'nin güçlenmesi hem de Talât Aydemir'in 1962 ve 1963 yıllarında teşebbüs ettiği iki darbe girişiminin arkasında bu motivasyon bulunabilir.

1961 Anayasası tam bir rejim değişikliği getirirse de toplumsal bir devrime dönüşmedi. Askerî cenâhın rejim üzerinde etkisi, çokça güçlense de olağan siyasal rejime kısa zamanda dönüldü. 27 Mayıs günü, 1982'ye kadar 27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak kutlanmış, Anayasa Mahkemesi'nde yapılan kutlamada devlet erkânı hazır bulunmuştur³⁴.

3. 12 Mart'ın Siyasal ve Anayasal İşlevi

12 Mart 1971'de tarihinde Türk Silâhlı Kuvvetleri'nin üst kademesinin, Cumhurbaşkanına, Parlâmentoya ve Hükûmete iletilmek üzere verdiği uyarı mektubu, Hükûmetin derhal istifa etmesi ve Mecliste partiler üstü yeni bir Hükûmetin kurulması ile sonuçlanmıştır. Bir anlamda Ordu, emir-komuta zincirine bağlı şekilde, olağan hukuk düzeni içinde yeri olmayan bir yöntemle hükûmetin değişmesini ve muhtıranın nedeni olan görülen konuların çözüme kavuşturulmasını Parlâmentodan talep etmiş, aksi hâlde bir hükümet darbesi yapmakla tehdit etmiştir.

12 Mart Muhtırası, 27 Mayıs sonrası kurulan rejimin bir *restorasyonu* olarak görülür. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in sıklıkla dile getirdiği, "1961 Anayasası ile devletin yönetilemeyeceği" görüşü bir anlamda, askerî bürokrasi tarafından da destek bulmuştur. İronik olan ise muhtıra ile görevden uzaklaştırılan kişinin bizzat Demirel olmasıdır³⁵. Muhtırayı veren dört kişilik komuta heyetinin başı olan, dönemin Genelkurmay Başkanı Org. Memduh

33 Bu durumu, sadece 27 Mayıs'a özgü olarak değil, daha sonrası gelişmeleri için de anahtar bir çözümle yöntemi olarak kullanabilmek mümkündür. Asker-siyaset ilişkisi, Ordu içindeki *radikaller* ve *ılımlılar* olarak iki ana grubun etkinlikleri çerçevesinde çözümlenebilir. Türk siyasal hayatına genel bir bakış, Ordu içindeki ılımlıların güçlendiği, radikallerin etkinliğini yitirdiği gösterir. Vaner, *a.g.m.*, ss. 271-279.

34 Yapılacak törenler; Ankara'da ilk olarak Anıtkabir, sonrasında Genelkurmay Başkanlığı, Anayasa Mahkemesi ziyareti ve Hipodrom'daki askerî geçit şeklinde sıralanmıştır. Resmî tatil olarak kabul edilmediği ve genel olarak kutlamaların daha çok resmî düzeyde kaldığı görülmektedir. Bu bayram "...1970'li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler sonucu 1961 Anayasasının toplum bünyemize uygunluğu tartışılır hale gelmiş ve bayram günü halk arasında etkinliğini yitirmiştir..." denilen bir MGKO kararıyla kaldırılmıştır. Mahmut Bolat, "27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı (1963-1980)", *AAM Derg.*, C.34, S.98, Güz 2018, s. 388.

35 12 Mart Muhtırası'nı veren heyette Kara Kuvvetleri Komutanı ve Tağmaç'tan sonra ise Genelkurmay Başkanı olan Org. Faruk Gürler'in Başkan'ının Demirel'e "...kusura bakmayın Süleyman Bey, size denk geldi, hareket size karşı değildi" mealinden bir cümle sarf ettiği söylenir. Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment In Democracy 1950-1975*, Westview Press, Londra, s. 289. Bu kitabın tümünü basılı olarak görmedim. Ahmad'ın bu eseri Türkçeye çevrilmemiş, ama Vaner, eserinde *Türk Demokrasi Deneyimi* şekline kitabın adını Türkçeymiş gibi vermiş.

Tağmaç'ın ifadesi ile restorasyonun nedeni "Sosyal uyanışın, ekonomik gelişmeyi aşması"ydı³⁶. Bu teşhisin izlerini Muhtıranın metninde görmek mümkündür:

*"Parlamento ve hükümet, süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize hedef verdiği çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve anayasasının öngördüğü reformları tahakkuk ettirememiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği ağır bir tehlike içine düşürülmüştür"*³⁷.

1961 sonrası giderek liberalleşen siyasal ortam, toplumsal hareketlerin hızlanmasına neden olmuştur. Kentlerde büyüyen işçi nüfusu, üniversitelerdeki öğrenciler, politikleşen aydınlar gibi gruplardan başlayan siyasal hareketler, ülkenin gündemine oturmaya başlamıştır³⁸. Bu dönem, Türkiye'nin hızla sanayileştiği, kent nüfusunun arttığı, okullaşma oranının yükseldiği bir dönemdir. Aynı zamanda sosyal refah devleti uygulamalarından nasibini alan Türkiye, neredeyse, hiçbir toplumsal kesimin gelir kaybına uğramadan yaşayabildiği bir özellik arz eder³⁹. Sanayi burjuvazisi, 1960'ta kurulan Devlet Plânlama Teşkilâtı (DPT) ile simgelenen bürokrasinin desteği ile ülkenin dinamosu olmuş, bu eksen üzerinde yükselen işçi sınıfı da varlığını hissettirmeye başlamıştır⁴⁰. Kısaca, sanayileşme ve onun ürettiği ilişkiler ülkenin toplumsal yapısını belirlemeye başlamıştır. Bu yapı, hem sanayileşme ve kentleşmenin şekillendirdiği toplumsal yapının hem anayasal sistemin hem de -soğuk savaşın ve tüketim toplumunun bunalıtığı Batı ülkelerindeki genç nüfustan gelen taleplerini içeren- uluslararası etkilerin bir sonucu olarak, hayli hareketli bir siyasal ortamının doğmasına neden olmuştur.

Aslında bu talepler Türkiye'de farklı bir siyasal tercihe dönüştü. Bu dönemde uluslararası arenada yükselen *bağlantısızlık* siyasetinin etkisi ile birleşerek, Türkiye'de genç nüfusu devrimci bir siyasal pozisyona soktu. Kentler, giderek diğer kesimleri de içine alan, devrimci bir dönüşümün mümkün olduğuna inanan siyasal mücadele alanlarına dönüşmek üzereydi. Hattâ 1960'tan beri güncel siyasal tartışmaların yankı bulduğu TSK içindeki bazı gruplar, bu devrimci hareketlerde yakınlık beslediler⁴¹. Ve hattâ, yukarıda alıntılanan 12 Mart Muhtırası'na imza koyan bazı generaller bu gruplar içindeki mahfilerde yer almıştır⁴². Ancak unutulmamalıdır ki, Türkiye, II. Dünya Savaşı

36 Tağmaç'ın bu ifadesi sıkça kullanılsa da, kaynağı verilmiyor. Tağmaç tarafından tespit edebildiğim ilk kullanımı 4 Ağustos 1970'te olmuş (15-16 Haziran olayları sonrası). *Milliyet*, 4 Ağustos 1970, s. 9.

37 *Milliyet*, 13 Mart 1971.

38 Gökhan Atılğan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd., *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015, ss. 517-318.

39 Keyder, *a.g.e.*, ss. 195-200.

40 Atılğan, *a.g.e.*, s. 519.

41 Vaner, *a.g.m.*, s. 271.

42 En etkili isim Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'dur. Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, biraz da dışarıda kalmamak için 9 Martçılar denilen gruba yaklaşmıştır. Bunların dışında, *Tümgeneral Celil Gürkan*, en etkili isimlerden birdir. Vaner, *a.g.m.*, s. 266.

sonrası kurulan iki kutuplu sistemde tartışmasız Batı bloğunda yer alan, NATO üyesi ve Sovyetlere komşu bir ülkedir. 1945 sonrası, tüm ulusal güvenlik stratejisini bunun üzerine kuran bir ülkede, işlerin bu kadar kolay değişebileceği düşünülmemelidir. Nitekim, 12 Mart müdahalesine restorasyon denmesinin nedeni de budur. Bir anlamda, toplumdaki siyasallaşma -ki 1970'lerde bu aşırı siyasallaşmaya evrilecektir-, bürokrasiye de sızramış; 1961 Anayasası ile kurulan rejim, bu rejimi kuran sınıfın bir kısmınca tehlikeli görülmeye başlanmıştır.

12 Mart 1971 ile -bu dönemin sonu kabul edilebilecek- 1973 yılı Nisan ayına kadar devam eden dönem bir *ara rejim* sürecidir. Anayasa ve olağan rejim, sıkıyönetim koşullarında devam ediyor gibi görünse de ülkede fiilî başka bir iktidar vardı. Bu iktidara TSK demek kolay değildir, zira Ordu yönetime el koymuş değildir. Yüksek komuta kademesinin mektubunun muhâtabı olan Başbakan istifa etmiş, yerine Muhtırayı verenlerin kabul edebileceği yeni bir Başbakan atanmış ve o da Muhtıranın bir diğer muhâtabı olan parlâmentodan güvenoyu ve -kabinelerine de Bakan- alarak restorasyon sürecini başlatmıştır. Bülent Ecevit dışında Türk solunun aktörleri, reform kabinesi olarak anılan bu millî mutabakat hükûmetine destek vermişlerdir. Zira beklenen bir restorasyon değil, revolüsyondur, devrimdir⁴³. Ancak Muhtıranın murâdının, tam tersi olduğu kısa zamanda anlaşıldı. *Reform kabinesi*⁴⁴, kendisinden beklenen birçok reformu çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçiremese de Anayasa üzerinde kapsamlı değişikliğe gitti. 1971 ve 1973 yıllarında iki kere kapsamlı şekilde değiştirilen 1961 Anayasası, siyasal alandaki genişlemeyi, Türkiye'nin toplumsal ve siyasal koşullarının sınırlarına çekme iddiası taşımaktadır.

43 Özgür Mutlu Ulus, *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

44 12 Mart sonrası Nihat Erim başbakanlığında kurulan, Meclis dışından da birçok Bakanın görev aldığı kabine (33. Hükümet).. Kabinedeki parlak ve seçkin isimlerden ilhamla *beyin takımı* da denmiştir. Gerçekten de sosyalist çizgiden liberale çok farklı görüşte teknokrat-Bakan vardı. Dünya Bankası'nda çalışan sosyalist eğilimli *Atilla Karaosmanoğlu*, NATO Genel Sekreteri Birinci Yardımcısı parlak bir diplomat olan *Osman Olcay*, Ankara Üniversitesi'nin başarılı hekimlerinden sosyal demokrat kimliği ile bilinen *Prof. Dr. Türkan Akyol* (İlk kadın Bakan olmuştur), muhteşem bir kariyere ve birikime sahip şâir, yazar, çevirmen, akademisyen, diplomat gibi kimlikleri üzerinde taşıyan *Talât Halman* gibi birkaç örnek verilebilir.

	1961					1971-73	
Siyasal iktidarın kullanımı	TBMM + Hükümet					TBMM + Hükümet güçlendirildi	Yargının alanı daraltıldı
	MGK	DPT	Anayasa Mahkemesi	Yargı	Diğer		Diğer
Siyasal partiler sistemi	Rekabetçi siyasal partiler					Kısmen rekabetçi siyasal partiler ¹	
Siyasete katılım	STK	Sendikalar		Meslek kuruluşları		Siyasete katılım kısmen kısıtlandı ²	
Temel hak ve özgürlükler	Anayasal güvenceye kavuşturulmuş temel hak ve özgürlükler rejimi					Anayasal güvenceler kısmen daraltıldı ³	
Demokrasi anlayışı	Çoğulcu					Müteyakkız Çoğulcu ⁴	
Anayasanın bağlayıcılığı	Anayasa Mahkemesi etkili					Anayasa Mahkemesi'nin bazı yetkileri daraltıldı ⁵	
Egemenlik anlayışı	Güçler ayrılığı sistemi					Güçler ayrılığı sistemi	
Yasama-yürütme dengesi	Sınırlanmış yasama ve daha da sınırlanmış yürütme					Sınırlanmış yasama ve daha az sınırlanmış yürütme	

1 Millî Nizam Partisi ve Türkiye İşçi Partisi bu dönemde kapatılmıştır.

2 Özel hayatın gizliliği, kişi güvenliği, din ve vicdan özgürlüğü, basın özgürlüğü, dernek kurma, sendika hakkı başta olmak üzere bazı temel hak ve özgürlüklerde kısıtlayıcı düzenlemelere gidildi. Bunlar siyasal alana katılımı kısmî düzeyde sınırlama amacı taşır.

3 Temel hak ve özgürlüklerin tümü için geçerli genel sınırlama nedenleri getirilirken aynı zamanda, birçok özgürlük için özel/yasal sınırlama nedenleri ihdas edildi.

4 Anayasanın çoğulcu bir sistemi koruduğu ama özgürlük-güvenlik dengesini, güvenlik lehine büktüğünü söylemek mümkündür. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin kuruluşu bunun en önemli göstergesi sayılabilir.

5 Mahkemenin anayasa değişikliklerini ancak şekil yönünden inceleyebileceği düzenlenmiş ve Mahkemeye iptal davası açma hakkına sınırlamalar getirilmiştir.

Tablo 2: 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişikliklerle Restore Edilen Siyasal Rejimin Özellikleri

Tablo 2'de özetlenmeye çalışılan değişiklikler ile 1961 Anayasası'nın, 1924 Anayasası'nın DP'nin otoriterleşmesine imkân tanımış olduğu düşünülen yapısını ortadan kaldırmayı amaçlayan bazı maddeleri değiştirildi. Bu durum bir anlamda kısmî rejim değişikliği gibi görülebilir. Keza bazı Anayasa Hukukçuları 1961 Anayasası'nın ruhunu ortadan kaldırdığı gerekçesiyle, bu değişikliklerle şekillenen anayasaya 1971 Anayasası demişlerdir⁴⁵. Ancak 12 Mart süreci, 1973'ün bahar aylarında son bulmuştur. Bu dönemde ikisi Nihat Erim tarafından

45 Kavramı ısrarla kullananların başında hukukçu Prof. Dr. Muammer Aksoy gelir. Muammer Aksoy, *Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi Cilt: 2*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000 adlı eserine dikkatimi çeken doktora tezi şudur: Abdullah Sezer, *1982 Anayasası Ekseninde Türev Kurucu İktidar Yetkisinin Sınırları ve Yargısal Denetimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 46.

kurulan dört hükümet görev yapmış ve bir anlamda Muhtıranın verilmiş amacına uygun birtakım icraatlar yapmaya çalışmışlardır. Fakat zaman ilerledikçe, siyasal desteği zorakî olan bu hükümetler, arkalarındaki Ordu desteğini kaybedince ara rejim son bulmuştur⁴⁶. 1973 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimi ise bu süreci sonlandıran önemli bir siyasal hamleye dönüşmüş, dönemin iki ana aktörü -belki de ilk ve son kez- TSK'nin adayına karşı uzlaşarak, kendi Cumhurbaşkanı adaylarını seçtirtebilmişlerdir⁴⁷. 1973 sonbaharında yapılan genel seçime giderken Türkiye siyasetine, yeni bir aktör girmişti. *Bülent Ecevit*, İsmet İnönü'yü devirerek CHP'yi farklı bir siyasal konuma sokmuş ve 12 Eylül'e giden yolda 1974-80 arası dönemin Demirel ile birlikte iki önemli aktörü olmuştur. 1970'li yıllarla siyasal mücadeleye dâhil olan sağ radikal partiler giderek mevzi kazanmış; 1974 sonrası sol siyaset daha da radikalleşmiş, sonuçta 12 Mart ile hukukî düzlemde daraltılmaya çalışılan siyasal alan topyekûn radikalleşmiştir. Bir anlamda 12 Mart restorasyonu başarısız olmuş, Türkiye, Cumhuriyet tarihinde görülmemiş bir toplumsal kargaşa içine girmiştir. 1970'li yılların ortalarından itibaren bozulan iktisadî dengeler hızla kötüye gitmeye başlamıştır.

4. 12 Eylül'ün Siyasal ve Anayasal İşlevi

1980'ne giden yıllar sadece Türkiye için değil, Batı dünyası için de milât sayılır. '70'li yıllarda etkisini göstermeye başlayan petrol krizi, sosyal refah devletinin kapitalizm için sürdürülemez hâle gelişiyile birleşince, Batı dünyası *Keynesçi* iktisat görüşüne dayanan ekonomi sisteminde köklü değişikliklere gitmeye başladı. Bilindiği üzere, ekonomik durumu 1975-76'dan itibaren düzeltilemez şekilde bozulan⁴⁸ ve kartopu gibi büyüyen iktisadî sorunlarla mücadele edemeyen Türk ekonomisini radikal bir dönüşüme tâbi tutmayı amaçlayan 24 Ocak Kararları; 1980 yılında, iktidarı Ecevit hükümetinden henüz devralan Demirel'in başbakanlığındaki azınlık hükümeti tarafından alındı. Bu program uzun süredir uygulanan ithal ikameci kalkınma modeli yerine, ihracata dayalı dışa açık kalkınma modeline geçişi ön görüyordu. Bu değişimin yakın dönem Türkiye tarihi açısından ciddi bir kopuş anlamına gelecektir. 24 Ocak Kararları sadece bir iktisat politikası değişikliği olarak algılanamaz, toplumsal yapının tüm segmentlerinin köklü değişimine işaret eder⁴⁹. 1980 yılı,

46 İlber Ortaylı, "En Nitelikli Ama En Etkisiz Hükümet", *Milliyet*, 20 Mart 2011.

47 Kendisinden emin bir şekilde Genelkurmay Başkanlığından istifa ederek görev süresi dolacak olan Cumhurbaşkanı tarafından, yeni Cumhurbaşkanı seçilmek üzere *kontenjan senatörlüğe* atanan *Faruk Gürler*; kendisini 12 Mart'ın simgesi olarak gören CHP ve AP liderlerinin Ordudan gelen tüm baskılara rağmen birlikte hareket etmesiyle, bu göreve seçilemedi.

48 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005, ss. 118-121.

49 Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 123.

1960'tan beri içinde bulunulan sosyal refah devleti uygulamalarını mümkün kılan ithal ikameci sanayileşme siyasetinin sonu, kimilerine göre 1930'lara kadar götürülebilecek devletçi kalkınma modelinin sona erişidir⁵⁰. Hattâ daha uzun bir dönemlendirme ile Türkiye'deki *millî iktisat* düşüncesinin hayat bulduğu 1908 Devrimi'ne kadar götürülen bir sürecin⁵¹, ulusal kalkınmacı iktisat politikalarının sonu olarak görülebilir. Bir başka anlatımla 1908-1980 bir dönem, 1980 sonrası başka bir dönem olarak okunabilir. Özetle, 1980 yılı Türkiye için (de) toplumsal yapısındaki köklü bir dönüşümün başlangıcını işaret eder.

24 Ocak 1980'de Türkiye'deki ortama hem siyasetin radikalleşmesinden doğan yoğun bir şiddet hem de 1961 sonrası haklarını koruma yolunda mesafe almış demokratik kitle örgütlerinin baskısı hâkimdir. Alınan kararları uygulayacak ne siyasal kararlılık ne de devlet otoritesi mevcuttur. Bazı yorumcular, buradan hareketle, 12 Eylül Darbesi'nin esas amacının iktisadî olduğunu vurgular⁵². Ancak 24 Ocak Kararlarının uygulanması aynı zamanda devlet otoritesini ilgilendiren bir meseledir. Bir başka anlatımla, devlet otoritesinin tesisi, 24 Ocak Kararlarını da içine alan geniş bir meseledir. Ordu, bu kez daha önceki müdahalelerde olmadığı kadar toplumsal yapıyı düzenleyecek kararların alınması meselesiyle ilgilenecektir.

12 Eylül sabaha karşı yapılan anonsla darbeden haberdâr olan yurttaşlar, henüz Bayrak Harekâtı'nın sonuçlarının farkında değildir. Emir-komuta zinciri içinde ve ayrıntılı bir plânlama sonucu yapılan müdahalenin⁵³ ilk amacı, ülkedeki yaygın siyasal şiddeti sona erdirmektir. Bu bir anlamda, darbenin meşrûiyet kaynağıdır. Aynı DP'nin otoriterleşmesinde veya toplumsal gelişmenin ekonomik gelişimin önüne geçmesinde olduğu gibi... Ancak belirtmek gerekir ki, bu meşrûiyet kaynağı daha öncekilere göre toplumun çok büyük bir kısmının onayını alan⁵⁴, darbenin kısa sürede tutunabilmesini sağlayan bir özellik arz eder. Belki de bunun sağladığı güçle askerî yönetim, her cuntanın cesaret edemeyeceği köklü değişimlere girişebilmiştir. Bunun için diğer müdahalelerle karşılaştırıldığında daha uzun süre ülke yönetiminde kalmıştır. 12 Eylül 1980'den, genel seçimlerin yapıldığı 1983 yılının Aralık ayına kadar üç yıldan biraz daha uzun bir süre Millî Güvenlik Konseyi (MGKO)'nin iktidarı devam etmiştir. Hattâ, 1961'deki gibi olağan döneme geçişle, darbe yönetiminin etkisinin sınırlı olduğu

50 Mustafa Sönmez, *İşte Eseriniz !.. 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 10.

51 Zafer Toprak, *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 29.

52 Boratav, *a.g.e.*, s. 148.

53 Harekât plânı Genelkurmay İkinci Başkanı *Org. Haydar Saltık* tarafından hazırlandı. Her ne kadar Darbe olduğu sırada -30 Ağustos'tan beri- Ege Ordu Komutanı olsa da, darbenin ayrıntılı plânlaması onun eseridir. 12 Eylül Darbesi'nden sonra MGKO Genel Sekreterliği görevine atanmıştır. Bayrak harekâtı adı, ülkenin tek bir bayrak altında toplanması amaçlandığından konmuştur. Mehmet Ali Birand ve diğerleri, 12 Eylül, Doğan Kitap, İstanbul, 1999 s. 201.

54 Tanel Demirel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.56, S.4, 2001, s. 72.

(kontenjan senatörlük, asker Cumhurbaşkanı gibi fillî müdahaleler gibi ya da Bürokratik kurumlar gibi) bir siyasal ortam yerine; Anayasaya konan birçok geçici madde ile MGKO'nun iktidarını kısmî de olsa devam ettiren düzenlemeler yapılmıştır. Böyle bakıldığında, MGKO'nun etkisinin, darbenin lideri olan *Org. Kenan Evren*'in Cumhurbaşkanı seçildikten sonraki görev süresinin sona erdiği 1989 yılına kadar sürdüğü söylenebilir. Bu etkiyi sağlayan sadece Evren'in varlığı değildir. Darbeyi yapan ve ülke yönetimine geçen yüksek komuta kademesindeki beş generalden oluşan MGKO, 1983 yılından itibaren altı yıl görev yapacak *Cumhurbaşkanlığı Konseyi*'ne dönüşecek; Anayasaya 1980 öncesi aktif siyasette yer alanları kapsayan 5 ilâ 10 yıllık *siyaset yapma yasağı* konacak; altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerini bir defa daha görüşülmek üzere TBMM'ye geri göndermesi durumunda, değişikliğin aynen kabul edilebilmesi için *3/4 çoğunluk* aranacaktır.

Görüldüğü gibi, 12 Eylül yönetimi, 12 Eylül sonrası yapılan dönüşümü garanti altına almak için daha kapsamlı ve plânlı bir yol izlemiştir. Zaten bu dönüşüm 12 Eylül Darbesi'nin hemen akabinde başlamıştır. Bu dönemde daha çok asayiş ve devlet otoritesini sağlamaya yönelik MGKO tarafından çıkarılan *karar* ve *bildiriler* ile yeni dönemin alt yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu karar ve bildirilerin, yürürlükten kaldırılmasa da hükümleri anayasal değer taşımayan 1961 Anayasası'na aykırılıkları öne sürülemez ve hattâ birer anayasa değişikliği olarak kabul edilir⁵⁵. Bu da darbenin aslî kuruculuk unsuru taşıdığıının en belirgin göstergesidir. MGKO, tek iktidar olmakla kalmaz, mutlak bir iktidardır da. Zaten bu, aslî kurucu iktidarın en belirgin özelliğidir. Ama bir süre sonra kanunlaşma faaliyetine de hız verileceğinden ve yeni bir anayasa hazırlanacağından, MGKO'nun vesâyetinde bir kurucu meclis oluşturulur. Üyelerinin bir kısmı doğrudan bir kısmı da dolaylı olarak MGKO tarafından belirlenecek *Danışma Meclisi*, MGKO'ya bağlı çalışan bir yasama organı görünümündedir. Danışma Meclisine üye seçilebilmek için 11 Eylül 1980 tarihinde herhangi bir siyasal parti üyesi olmamak koşulu vardır⁵⁶. 12 Eylül yönetiminin en belirgin özelliği, yeni rejimi kurarken eskisinin -1961- aktörlerini tamâmen devre dışı bırakmasıdır. Keza giderek yoğunluğu artan bir *anti-politik*⁵⁷ söylem, 1982 Anayasası'nun

55 MGKO, 1961 Anayasası'nı ilgâ etmemiştir. İlk olarak *yasama* ve *yürütme* yetkisinin kullanılmasına ilişkin bazı hükümlerini değiştirmiştir. Ancak teknik olarak, anayasanın yürürlükte kalan diğer maddeleri *anayasal değerlerini* kaybetmiştir. Bu durumu *devrimlerin etkisiyle anayasasızlaştırma* denir. Anayasa hükümleri, *sıradan* ve *olağan* bir *yasa* hükmü hâline gelmiştir. Yani, bunlar için en üstün hukuk normu olduklarını ifade eden, *anayasanın üstünlüğü* kuralı geçerli değildir. Çünkü yasa koyucu durumuna dönüşmüş olan MKGO, bu hükümleri istediği gibi değiştirebilir. Gözler, *a.g.e.*, 2000, s. 95

56 24 Nisan 1983 tarihinde çıkarılan 2820 sayılı Siyasî Partiler Kanunu'nun Geçici 1, 2 ve 3. Maddelerinde kimlerin kurulacak partilere üye olamayacakları ayrıntılı şekilde belirtilmiştir. *Resmî Gazete*, T. 24 Nisan 1983, S.18027, ss. 25-26.

57 *Anti-politika* kavramı, yerleşik ve meşrû siyaset araçlarının, aktörlerinin ve kurumlarının reddine dayalı *politik* ve/veya *etik* tavrı tanımlamak için kullanılır. Kökleri Antik Yunan'daki *Knik* felsefeye, *Stoacı*lığa kadar götürülse de, modern zamanlardaki mümessilleri çok daha

kuracağı rejimin ipuçlarını vermektedir. 12 Eylül Darbesinin en önemli meşrûiyet kaynağı olan, ülkenin siyasîler tarafından uçurumun kenarına getirilmesi, mevcut kişileri veya partileri hedef alan bir söylem olmasının ötesinde, doğrudan siyaset kurumunu hedefe koyan bir nitelik taşır⁵⁸. 1961 Anayasası ile toplumun aşırı siyasallaşması arasında doğrudan bağ kuran 12 Eylül yönetimi, bu baği siyasal alanı olabildiğince daraltarak, yani *depolitizasyonla*, aşmayı tasarlamıştır.

12 Eylül'ün iktisadî tutumu 24 Ocak Kararlarının hızla uygulanması yönünde olmuştur. Bunun için Danışma Meclisi'nin dışında bir de *yürütme* organı oluşturulmuştur. Başbakan olarak belirlenen emekli *Oramiral Bülend Ulusu* görevlendirildi ve kabinesini kurdu. Bu kabine ufak tefek değişikliklerle 1983 yılının sonuna kadar görevde kaldı. Kabine, sivillerin çoğunlukta olduğu yüksek bürokratların oluşuyordu. Bu kabinede birçok seçkin isim bulunmakla beraber, ilerleyen günlerde öne çıkacak kişi; 24 Ocak Kararlarının mimarı, darbe öncesinin son hükümetinde hem DPT hem de Başbakanlık Müsteşarlığı görevine atanan *Turgut Özal* olacaktır. Gerçi Özal'ın, imajı 1982 yılındaki *banker krizinden* dolayı zedelenmişti⁵⁹. Ama bu kriz, Özal'ın daha sonraki yükselişinde pek etkili olmadı, muhaliflerinin belli bir dönem kullandığı siyasal argüman olarak kaldı.

24 Ocak Kararları, yukarıda değinildiği gibi ihracata dayalı dışa açık bir iktisadî büyüme stratejisi üzerine dayanıyordu. Ama bu meseleyi açıklamaya yetmez. Zira dünyadaki finansal serbestleşme, devletin iktisadî yaşamdan olabildiğince çekilmesi yani küçülmesi, mal dolaşımının serbestleşmesi gibi yükselen iktisadî değerlerle birlikte anlaşılmalıdır. Hâliyle, liberalleşmesinin

---

karışıktır. Anarşizmden, Nazizme, çevreci hareketten yabancı düşmanı örgütlere kadar, birbirine uyumsuz birçok siyasal hareket bu kapsama giren düşünceleri içinde barındırır.

58 Darbenin lideri Kenan Evren birçok konuşmasında, 12 Eylül'ün sorumlusu olarak *uzlaşmaz ve kendi çıkarını düşünen* siyasîleri suçlamıştır. Bu söylem düzeyinde kalmamış eyleme geçmiş, 12 Eylül sonrası kurulacak yeni düzenin ana referansı olmuştur. Even'in o dönemde basına yansımalarına izin verdiği beyânatlarından biri şöyledir: "*Kurucu Meclis'e geçen parlamentodan kimse giremeyecek. Kurucu Meclis'ten sonra oluşturulacak parlamento içine de, tabii, Türkiye'yi 11 Eylül'e getiren tutum ve zihniyetin taraftarları girmeyecek. Onlar, gelecekteki iktidarın emanet edileceği yönetime ortak olamayacaklar.*" Hasan Cemal, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 198.

59 1981-1982 yılları arasında, 24 Ocak Kararları sonrası sayıları hızla artan çok sayıda bankerin iflâsı ve on binlerce küçük tasarruf sahibinin para kaybetmesine neden olan krizdir. Türkiye'de *bankerlik*, 1960 sonrası sınırlı piyasa işlemleriyle başlayan bir müessese olarak ortaya çıktı. 24 Ocak Kararları sonrası banka kredi faizlerinin hızla yükselmesi bankerleri câzip hâle getirdi. İşletme kredisi ihtiyacı duyan firmalar, yüksek enflasyon ortamında banka yerine, bankaların tâbi olduğu yasal kısıtlanın dışında kalan ve o dönemde, yüksek fâiz vererek birçok kişinin tasarruflarını kendilerine çeken bankelere başvurmaya başladılar. 1981 yılında bankerlerin denetim altına alınması için yapılan yasal düzenleme pek etkili olmadı. Özal ile birlikte kriz sonrası istifa edecek ve daha sonra ANAP'ın kurucuları arasında olup Özal'ın kabinesinde de Maliye Bakanlığı yapacak olan, dönemin (Bülend Ulusu Kabinesi) *Maliye Bakanı Kaya Erdem*'in, 1981 sonbaharında bankerler ortadan kaybolmaya başlayınca, "*Vatandaş üç-beş kuruş fazla kazanmak için kumar oynamıştır*" açıklaması piyasadaki paniği daha da artırmış, Banker Krizi patlak vermiştir. Nevin Coşar, "*Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi*", (Ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici), *Tarihi Siyasi Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008*, Bağlam Yayınları, Bursa, 2010.

pek mümkün olmadığı denetimli ekonomiler olan sosyal refah devletlerinin, yapısal dönüşümü gerekiyordu. Bu süreç 24 Ocak'ta başlamış gibi görünse de asıl istikrarlı uygulama 12 Eylül sonrası olabilmıştır. Kamu harcamalarının sınırlandırılması, ücretlerin düşürülmesi, serbest döviz kuru gibi iktisadî önlemler alınması kararlaştırılmışsa da bunların hayata geçirilmesi için olağanüstü bir döneme ihtiyaç duyulmaktaydı⁶⁰. Temel olarak, verimlilikte artış sağlamayı ve ülke ekonomisinin rekabet gücünü artırmak amaçlamıştır. Bunun için de piyasa ekonomisinin kurumsallaşması yönünde bir dizi önlemler alınmış ve bunların hayata geçirilmesi '80'li yılların sonlarına kadar sürmüştür⁶¹.

Bu kararların en büyük destekçisi, 1970'lerden itibaren bürokrasiden ve diğer küçük ölçekli burjuvadan özerkleşerek kendi çıkarını tek başına savunma gücüne ulaşan büyük sanayi burjuvazisidir. 1960 sonrası plânlı dönemde, gücü iyice artan sanayiciler, 1971 yılında TÜSİAD'ı kurmuşlardır⁶². TÜSİAD meslek örgütü olmanın ötesinde, ülke siyasetinde etkili olma amacı da taşıyacaktır. Kuruluş Protokolündeki ifadelerle "...sanayi ve hizmet alanlarında çalışan meslek ve işadamlarının bilgi, tecrübe ve faaliyetlerini ahenkleştirerek değerlendirmek suretiyle, Türkiye'nin demokratik ve planlı yollarla kalkınmasına ve Batı uygarlık seviyesine çıkarılmasına yardımcı olmak amacıyla kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Birliği...", çıkarılarını onlarla bir gören büyük tüccarların da desteğini alacak ve siyasal hayatta aktif bir rol üslenecektir⁶³. 12 Eylül'ün önemli destekçisi olan bu sınıflar, 24 Ocak kararlarının arkasındaki en önemli güçtür. İşçi sınıfının örgütlenmesinin bu kararları uygulanamaz kılmasının yarattığı siyasal karamsarlık ortamının etkili olduğu vurgulanmalıdır. 1974-1980 döneminde grev yüzünden kaybolan işgünü sayısı tavan yapmıştır ki, bunların bir kısmı siyasî grev veya dayanışma grevi şeklindeki grevlerdir⁶⁴.

Danışma Meclisi tarafından hazırlanan ve MGKO'nun yaptığı değişikliklerle referanduma sunulan anayasa tasarısı, Türk demokrasi tarihinde bir daha kırılması zor bir rekor oranındaki oyla (Tablo-4) kabul edilerek yürürlüğe

60 Boratav, a.g.e., s. 149.

61 Örneğin, Türk lirasını daha konvertibl hâle getirmek için çıkarılan, çok tartışılan *Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı*'nın tarihi 1989 yılıdır. *Resmî Gazete*, T. 11 Ağustos 1989, S. 20249, ss. 19-30.

62 Ayşe Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, ss. 256-259.

63 *TÜSİAD Hakkında*, <https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda>, (Erişim: 20.03.2020).

64 1974 yılında 1.000.000'un üzerine çıkan grevde kaybedilen işgünü sayısı, daha sonraki yıllarda devam etmiştir. 1967'de DİSK'in kuruluşuyla birlikte grev sayıları ciddi oranda artmıştır. Türk-İş'e bağlı sendikalar, 1964-1980 yılları arasında 517 grev yaparken, DİSK'e bağlı sendikalar 500 grev yapmıştır. DİSK'in bu yoğun grev politikası diğer konfederasyonlara bağlı sendikaları greve doğru baskıladı da söylenebilir. Ayrıca, 1970-1980 dönemi, grevlerde siyasal etkilerin yükselmeye başladığı, 1975'ten sonra ise doğru ideolojik çatışma ve mücadelelerle iç içe geçmiş grev dönemi yaşanmıştır. Sayım Yorgun, Meltem Delen ve Hakan Bektaş, "1963-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Grevleri Etkileyen Faktörlere İlişkin Ekonometrik Bir Model Önerisi", *Çalışma ve Toplum*, C.4, S.56, 2018, ss. 1909-1910.

girdi⁶⁵. İlginç bir uygulama olarak, Anayasaya eklenen geçici bir madde ile; Millî Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı unvanı taşıyan Org. Evren, anayasa kabul edilirse Cumhurbaşkanı seçilmiş sayılacağına dâir hüküm gereğince, Türkiye'nin halk tarafından oylanan ilk Cumhurbaşkanı olarak göreve geldi. 1982 Anayasası, 1961 Anayasası'na açık bir tepki anayasası olarak kabul edilir. Gerçi 1961'in de böyle bir özelliği olsa da 1961 ve 1982'nin şekli benzerliği bu ikisi arasındaki farkı daha görünür kılmaktadır. Aslında 1982 Anayasası'nın izlerini 1971-73 değişikliklerinde sürmek mümkündür. Bu dönemde yapılan birçok değişiklik ya aynen korunmuş ya da daha da güçlendirilmiştir. Karşılaştırma için 1961 ve 1982 Anayasalarını ele almak daha uygundur, zira amaç yeni rejimin kurduğu düzeni açıklamaktır. 12 Mart ile değişikliğe uğrasa da 27 Mayıs sonrası kurulan rejim 1980'ne kadar genel hatlarıyla ayaktadır.

Siyasal iktidarın kullanımı	1961					1982	
	TBMM + Hükümet					Hızlı çalışan TBMM + Güçlü Hükümet	Yargının alanı daraltıldı Diğer
	MGK	DPT	Anayasa Mahkemesi	Yargı	Diğer		
Siyasal partiler sistemi	Rekabetçi siyasal partiler					Kısmen rekabetçi siyasal partiler ¹	
Siyasete katılım	STK	Sendikalar	Meslek kuruluşları		Siyaset dışı sivil toplum ²		
Temel hak ve özgürlükler	Anayasal güvenceye kavuşturulmuş temel hak ve özgürlükler rejimi					Anayasal güvenceler daraltıldı ³	
Demokrasi anlayışı	Çoğulcu					Sınırlı Çoğulcu ⁴	
Anayasanın bağlayıcılığı	Anayasa Mahkemesi etkili					Anayasa Mahkemesi'nin bazı yetkileri daraltıldı	
Egemenlik anlayışı	Güçler ayrılığı sistemi					Güçler ayrılığı sistemi	
Yasama-yürütme dengesi	Sınırlandırılmış yasama ve daha da sınırlandırılmış yürütme					Daha az sınırlandırılmış yasama ve güçlü yürütme	
<p>1 Hem yeni çıkarılan Siyasî Partiler Kanunu (1983) hem anayasal düzenlemeler hem de mevzuatın birçok unsuru; siyasal partilerin alanını ideoloji, örgütlenme ve katılım bakımından önceki döneme göre kısıtlamıştır.</p> <p>2 Dernekler, sendikalar, meslek örgütleri gibi sivil toplumu oluşturan örgütlenmelerin siyasetle olan bağlantısı kopartılmıştır.</p> <p>3 1971-73 değişikliklerini koruyan 1982 Anayasası, onları daha da genişletmiş, Anayasanın tümüne yaymıştır.</p> <p>4 Meclisteki karar alma süreçleri ve yürütme gücü, seçim kanunuyla da desteklenen büyük siyasal parti ve/veya partilerin lehine olacak şekilde düzenlenmiştir.</p>							

Tablo 3: 1961-1982 Anayasalarının Kurdukları Siyasal Rejimin Karşılaştırması

65 Tablo 4: 1982 Referandum Sonuçları

	Oylar	%	Seçmen Sayısı
<i>Evet</i>	17.215.559	%91.4	20.690.914
<i>Hayır</i>	1.626.431	%8.6	
Geçerli oy	18.841.990	%99.8	Katılım Oranı
Geçersiz veya boş oy	43.498	%0.2	%91.3
Toplam oy	18.885.488	%100.00	

Kaynak: Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

1982 Anayasası'nın, 1949 Alman Anayasası ve 1958 Fransız V. Cumhuriyet Anayasası'nın anayasa edebiyatına soktuğu *rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm* düşüncesinin bir örneği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Her iki anayasa da kendinden önceki dönemde, meclislerin hükûmet üzerinde sıkı denetiminin olduğu klâsik parlâmenter sisteminin doğurduğu hükûmet bunalımları sonucu ortaya çıkan siyasal istikrarsızlara çare olarak üretilmiştir. Rasyonelleştirilmiş parlâmentarizm hükûmete istikrar ve etkinlik kazandırmak amacıyla, parlâmenter sistemde yürütme erki lehine yapılan düzenlemeler olarak açıklanabilir⁶⁶. 1982 Anayasası'nda bu tür düzenlemeler mebzul miktarda vardır. Bir başka anlatımla, siyasî tikanıklara dönüşebilecek parlâmento işlemleri, böyle bir durumda kalınmasın diye kolaylaştırılmaktadır. Buna dâir 1982 Anayasası'nda yer alan hükümlere örnek olarak güvenoyu almanın kolaylaştırılıp güvensizlik oyunun zorlaştırılması, Cumhurbaşkanı ve TBMM Başkanı seçimlerinin kolaylaştırılması, serinleme süreleri, düşük toplantı ve karar yeter sayıları, Kanun Hükümünde Kararnâme çıkarma yetkisi ve bunun kolaylaştırması gibi düzenlemeler içeren hükümler verilebilir⁶⁷.

1980'li yıllar, siyaset edebiyatında *yeni-sağ* olarak adlandırılan yeni bir ideolojik pozisyonun da hızla yayıldığı dönemdir. Keynesçi iktisat siyaseti yerine *yeni-liberalizmin* ikamesi; toplum ve siyaset alanında ise *yeni-muhafazakârlığın* güçlü devlet ve toplum düşüncesinin terkibinden oluşan yeni sağ ideoloji, iktisadî alanın tam liberalizasyonunu amaçlarken, siyasal ve toplumsal alanda muhafazakâr bir tavrı benimser⁶⁸. Ne tam anlamda liberal ne tam anlamda muhafazakârdır, ikisinin de *yeni* olanından bir parça almıştır. Dünyada *Thatcherizm* veya *Reaganizm* olarak meşhur olan bu ideolojik tavır, Türkiye'de Özal ile simgeleşir.

1983 yılının Aralık ayında yapılan genel seçimler, MGKO'nun siyasal partileri düzenleme iddiasını kısmen zedeledi. Bilindiği üzere, darbe sonrası tüm siyasal partiler temelli kapatılmış ve mal varlıkları hazineye devrolmuştu. Bununla da yetinilmemiş 1980 öncesi siyasette yer alan aktörlerin, 1980 sonrası siyasal yaşama girmelerinin engellemesinin yanında, 1980 öncesi partilerin devamı izlenimi veren oluşumlara izin verilmemiştir. Ayrıca parti kurucuları ile genel seçimdeki adaylar da MGKO'nun onayına sunulmuştur⁶⁹. Bu kadar kontrollü bir ortamda, üç siyasal partinin kurulmasına ve seçime girmesine izin çıkmıştır. Emekli bir general olan *Turgut Sunalp*'in Genel Başkanı olduğu

66 Gözler, *a.g.e.*, 2019, s. 163.

67 Gözler, *a.g.e.*, 2000, ss. 100-102.

68 Andrew Heywood, *Siyaset*, (Yay. Haz. Buğra Kalkan), (Çev. Bekir B. Özipek), Adres Yayınları, Ankara, 2012, s.79. Yeni sağ düşünceye göre, devletin piyasaya müdahalesi, onun ahenkli işleyişini bozacak ve piyasanın koşullarının *rasyonel tercihler* sonucu belirlenmesini engelleyecektir. Bu düşünceyi savunanlara göre; kaynakların israfına neden olduğu düşünülen *hantallaşmış* bürokrasi tasfiye edilmeli, devlet geleneksel görevlerine dönmeli, yani *küçültülmelidir*. İktisadî alanda doğrudan üretici, dağıtıcı ve düzenleyici olmaktan çıkarılmalıdır. Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, s. 97.

69 *Resmî Gazete*, T. 24 Nisan 1983, S.18027, s. 26.

Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP), 12 Eylül ideolojisinin yarı-resmî temsilcisi olarak merkez sağ bir çizgide kurulmuştur. Kendine, açıkça 12 Eylül'ün *ruh ve ideallerini* savunan, iç asayiş ve güvenlik merkezli bir ideolojik yön çizmiştir. Yüksek bürokrasiden gelen *Necdet Calp*'in kurduğu *Halkçı Parti* (HP) merkez solda yer alacaktır. HP, 24 Ocak kararları karşısında ithal ikameciliği ve sosyal refah devletini savunan bir pozisyondaydı. 1982 Anayasası'nın istikrarlı yürütme modeline uygun olarak tasarlanan siyasi partiler sistemi, iki partili bir sistem olarak kurgulanmıştı. İki partili sistemin gerektiğinde koalisyon yapılacak buçuk partisi bir partiye de olumlu bakılabiliyordu⁷⁰. Seçim Kanunu da bu iki partili ya da en fazla üç partili sistemi gerçekleştirmek için, %10'luk ülke barajı ve seçim çevresi barajı getirerek, sistemi tahkim etme amacı taşıyor. Bu açıdan, üçüncü bir partinin kuruluşunu da MGKO'nun yakından tanıdığı Turgut Özal hayata geçirebildi. Özal'ın Anavatan Partisi (ANAP), 24 Ocak Kararları üzerinden iktisadî liberalleşme vaat ediyor ve ülkedeki dört -meşrû-siyasal eğilimi (*muhafazakârlık, milliyetçilik, liberallik ve sosyal demokratlık*) kendi bünyesinde birleştireceğini savunuyordu⁷¹. Cumhurbaşkanı Evren, genel seçime birkaç gün kala, doğrudan isim vermese de Özal'a oy verirken dikkatli olunmasını dile getirmiş ve üstü kapalı MDP'ye seçmeni yönlendirmiştir. Ancak seçim sonuçları bunun tam tersi çıkmış, ANAP birinci parti olmakla kalmamış tek başına hükûmeti kurabilecek sandalye sayısına ulaşmıştır. MDP ise sonuncu olmuştur⁷². MDP ve HP sunî siyasi partiler olarak zaman içinde diğer partilere katılarak eriyebileceklerdir. Bu sonuç Ordunun yönetimde istenmemesi olarak yorumlanmıştır. Dolayısı ile askerî darbelerin toplumdaki yansımalarını tartarken çok düzeyli düşünmekte fayda vardır. Evren ve Ordu bir anlamda, ANAP ile uzlaşmak zorunda kalmıştır. Bunun yanında 12 Eylül öncesi yaşanan toplumsal karmaşa, uzun süre 12 Eylül'ün meşrûiyetini sağlayıcı bir unsur olmaya devam edecektir. Bunun en önemli göstergelerinden bir tanesi, 1987 yılında anayasadaki geçici maddede yer alan 10 yıllık siyaset yasasının kaldırılarak Süleyman Demirel, Bülent Ecevit, Necmettin Erbakan, Alparslan Türkeş gibi yasaklı liderlerin siyaset sahnesine dönüp dönmesine dâir referandumdur. Darbenin üzerinden 7 yıl gibi bir süre geçmesine, ülkede liberalleşme rüzgârları esmesine ve bu liderlerin perde arkasından destekledikleri

70 Heywood, *a.g.e.*, ss. 335-336 ve s. 339. *İki-buçuk parti sistemi*, iki büyük ve belli oyu aşamayan küçük bir partinin olduğu sistemi açıklamak için, Fransız siyaset bilimci *Jean Blondel* tarafından 1960 yılların sonunda yapılan siyasi parti sınıflandırması modeline dayanır. Vincent Lemieux, *Systèmes Partisans et Partis Politiques*, Presse de l'Université de Quebec, Kanada, 1985, ss. 41-42.

71 *Milliyet Gazetesi*, 20.06.1983, s. 8.

72 Tablo 5: 1983 Genel Seçim Sonuçları

Partiler	%	Sandalye
ANAP	45,14	211
HP	30,46	117
MDP	23,27	71
Bağımsız	1,13	-

Kaynak: *Milletvekili Genel Seçimleri 1923 - 2011*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012, ss. 93-94.

siyasal partiler ivme kazanmasına rağmen, referandumda kıl payı farkla (75 bin) yasakların kaldırılması yönünde karar çıkabilmiştir⁷³.

Malum olduğu üzere, bu aktörler tekrar sahneye dönse de Türkiye, 1980 Darbesinin belirlediği koşullarda yeni bir döneme yelken açacaktır.

Sonuç

1960-1980 arası yirmi yıllık dönemde yaşanan askerî müdahaleler çeşitli yönlerden değerlendirilmiş ve değerlendirilmektedir. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan 1960-80 döneminde askerî darbelerin siyasal alana yaptıkları müdahalelerin *düzen kurucu* niteliğini göstermektir. Bu durum giderek sivil-siyasal alanın daralması sonucunu doğurmuştur. Buna mukâbil, askerîyenin alanı genişledikçe, Ordunun toplum nezdindeki özerkliğini kaybetmesi gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Bir anlamda Ordu bir *siyasal aktör* pozisyonuna gelmiş, diğer siyasal aktörlerle koalisyonlar yapmak zorunda kalmıştır⁷⁴. Bu ise Cumhuriyet'in kurucuları tarafından, -kısmen- siyaset dışı tutulmuş Ordunun, günlük siyasal tartışmaların içine girmesi sonucunu doğurmuştur.

Yukarıda değerlendirilen 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbe ve müdahalelerinin amaç ve seyri, aslında, ülkenin sosyo-iktisadî gelişimi ile paraleldir. Siyasal olarak çözülmesi beklenen toplumsal meseleler, Ordunun kurumsal müdahalesi ile düzenlenmeye başlamıştır. Bürokratik elitin restorasyon gücü olarak girdiği mücadelede, TSK, giderek güçlenmiş ama aynı zamanda bir siyasal aktöre dönüşmüştür. Bu hem Ordunun konumunu zedelemiş hem de *sivil siyasetin, siyasal rekabetin, toplumsal uzlaşmanın*, kısaca *demokrasi kültürünün* geliş(e)memesi sonucunu doğurmuştur. Bir anlamda Ordu, başı derde giren ülkeyi, *hizâyaya sokacak* güç gibi konumlanmıştır Oysa bu hizâyaya sokuş, hiçbir zaman Türkiye'nin iktisadî koşullarından, sınıfsal çelişkilerinden ve kültürel dinamiklerinden bağımsız değildir. Bu durum, Ordunun *sınıflar üstü* olma iddiasını giderek zedelemiş, *ulusal çıkarı* belirleme kabiliyetini sorgulanır duruma getirmiştir.

1960, 1971 ve 1980 müdahalelerinin temel amacı siyasal alanı belirlemek ve yeni rejimin kurallarını koymaktır. Bir başka ifade ile siyasal ve anayasal bir işlev görmektedir. 1971'de bu başarılammışsa da -1960 ve 1982 Askerî Darbeleri bu işlevi yerine getirebilmiştir. Ordu bürokrasi içinde de ayrıcalıklı bir mevkie çıkmış, bürokratik kurumlardan sistemin işleyişine dâir gelebilecek müdahaleleri üzerine almış, bir anlamada bürokrasiyi de belirleyen *üst-bürokratik* bir konum elde etmiştir. Bürokrasi, en nihayetinde, seçimle değişen siyasilerin

73 Oylamaya 24.436.821 seçmen katıldı. Geçerli 23.347.856 oydan 11.711.461'i Evet (% 50.16), 11.636.395'i "Hayır" (% 49.84) çıktı. Oylama sonucunsa 1982 Anayasası'nın Geçici 4. Maddesi yürürlükten kalktı. *Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961*, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

74 Vaner, *a.g.e.*, ss. 276-278.

yanında devlet aklını temsil eden bir mekanizmadır. Bu, modern devletin en önemli özelliği olan, birçok işlevle donatılmış olmasının doğal sonucudur. En liberalinden en otoriterine, en âdem-i merkezîsinden en merkezîsine; bürokrasi, varlığını hep hissettirir. Bürokrasinin etkin olması, devlet aygıtının yaygın, kalabalık veya müdahaleci olmasını gerektirmez. Bir anlamda bürokrasi, devlet aygıtının devamlılığının *rasyonel* teminatıdır. Ancak bu işlevi, bürokratik kurumlardan bir tanesi tamamen üzerine almaya kalktığına ya da onun sözcülüğüne soyunduğunda, rasyonalite yerini *siyasî daورانmaya* bırakır. Ordu bir anlamda, bu paradoksal konuma girmiş ve uzun süre çıkamamıştır.

1980 sonrası süreçte asker-siyaset gerginliği devam etmiştir. Ancak Ordu içinde, bu paradoksal konumdan rahatsızlık artmaya başlasa da -tarihsel olarak edinilen misyon 1990'lı yılların sonunda doğru tekrar ortaya çıkmıştır. Toplumsal olarak dünya ile entegre olma sürecinde ilerleyen Türkiye toplumu, siyasal ve toplumsal alandaki krizi çözememiş ya da çözmesi için *zinde güçlere*⁷⁵ ihtiyaç hissetmiştir. 28 Şubat Müdahalesi böyle bir ortamda gerçekleşmiştir. Bizâtilî fâillerinin ifadesi ile *post modern darbe* olarak adlandırılan 28 Şubat, aslında 12 Mart'a benzer. Ancak onun kadar dahi kalıcı olamamıştır. 28 Şubat'ın klâsik bir darbeye dönüşmemesinin ardında uluslararası konjonktür, iktisadî nedenler, ülke içindeki sermaye ilişkileri ve sınıfsal pozisyonların yanında; Ordu üst kademesinin yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü yaşadığı tereddüt de yatmaktadır. Nitekim 28 Şubat süreci, tam tersi bir sonuç doğurmuş; 28 Şubat'tan beş buçuk yıl sonra, hem 28 Şubat'ın mağduriyetlerini siyasallaştıran hem de ANAP'ın liberal değerlerini sahiplenen *Adalet ve Kalkınma Partisi* (AK Parti) iktidara -%10'luk seçim barajının yardımıyla- *tek başına* gelmiştir. Uzun süre iktidarda kalacak olan AK Parti ile 28 Şubat sonrası misyonunu devam ettirmeye çalışan TSK ve temsil ettiği siyasal pozisyon arasındaki gerilim, bir rejim bunalımına doğru seyretmiştir. 1982 Anayasası, bu gerilimden kaynaklanan, bir nevi, yenilenmeye tâbi tutulmak zorunda kalmıştır. Bunun doruk noktasına 2007 yılında ulaşılmıştır. Tarihe *e-muhtıra* olarak geçen, aynı yılın 27 Nisan'ında Genelkurmay Başkanlığı'nın internet sitesinde yayımlanan bir uyarı metni ile siyaset ısınmıştır. Ama muhtıranın sadece dönemin Genelkurmay Başkanının inisiyatifıyla yazılmış olması, AK Parti'nin ısrarla muhtırayı dikkate almaması ve ortada, daha önceki dönemlerdeki gibi, yeni bir yapılanmanın toplumsal boyutları olmadığından dolayı etkisiz kalmıştır. Ancak müdahale başka mecralarda -367 kararı, kapatma davası gibi- devam etmişse de bürokrasinin üstendiği misyon akamete uğramıştır. Cumhurbaşkanlığı krizi, genel seçim ve akabinde yapılan acele anayasa değişikliği ile çözülmüştür.

Ordunun boşalttığı alanın nasıl doldurulup doldurulmadığı tartışmalı bir konu gibi görünürken, 15 Temmuz 2016'da hiç beklenmedik bir darbe teşebbüsü

75 *Zinde güçler/kuvvetler* deyimini Albay Talât Aydemir'in cuntası için kullanılan bir tâbirken, giderek yaygınlaşmış, Ordu içindeki müdahale yanlılarını veya tümüyle Orduyu belirtmek için kullanılır. Buna benzer bir ifade de "*iyi saatte olsunlar*"dır.

vukû bulmuştur. Bu durum, bu çalışmanın ortaya koyduğu değişkenlerle açıklanamadığı için, yeni bir tür müdahale olarak yorumlanabilir. Bir başka anlatımla 15 Temmuz Darbe Girişimi daha önceki askerî müdahalelerin yapısını taşımamıştır. Ordu hem günlük siyasetin dışında konumlandırılmış hem Balyoz davaları ile yıpratılmış hem de bürokrasinin sözcüsü olma konumunu kaybetmiştir. Tüm bu durumda, 15 Temmuz'un, daha önce TSK'nın taşıdığı yeni bir düzen kurma ya da bürokrasinin sesini yükseltme girişimi olarak görülmesi zordur.

KAYNAKÇA

I. Resmî Yayınlar

Resmî Gazete

Milletvekili Genel Seçimleri 1923 – 2011, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2012.

Halk Oylaması Sonuçları 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara, 2008.

II. Süreli Yayınlar

Milliyet

III. Kitaplar

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2015.

_____, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, Westview Press, Londra, 1977.

AKSOY, Muammer, *Devrimci Öğretmenin Kıyımı ve Mücadelesi Cilt: 2*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006.

ATILGAN, Gökhan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında", (Yay. Haz. Gökhan Atılğan vd.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.

BİRAND, Mehmet Ali, BİLÂ, Hikmet ve AKAR, Rıdvan, *12 Eylül*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2005.

CEMAL, Hasan, *Tank Sesiyle Uyanmak*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2004.

- ERDOĞAN, Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2000.
- GÖZLER, Kemal, *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2019a.
- _____, Bülent TANÖR, *İki Anayasa 1961-1982*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- _____, *Kurucu İktidar*, Ekin Kitabevi, Bursa, 1999.
- _____, *Türk Anayasa Hukuku*, Ekin Kitabevi, Bursa, 2000.
- GÜLER, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, İmge Kitapevi, Ankara, 2005.
- HALE, William, *Türkiye’de Ordu ve Siyaset*, Çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, Yay. Haz. Buğra Kalkan, Çev. Bekir B. Özipek, Adres Yayınları, Ankara, 2012.
- İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara, 2009.
- İPEKÇİ, Abdi, COŞAR, Ömer Sami, *İhtilâlin İçyüzü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.
- KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Cilt VI*, Ankara, TTK Yayınları, Ankara, 2011.
- KAZGAN, Gülten, *Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- KEYDER, Çağlar, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.
- LEMIEUX, Vincent, *Systèmes Partisans et Partis Politiques*, Presse de l’Université de Quebec, Kanada, 1985.
- MARDİN, Şerif, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- MENDERES, Aydın, AKYOL, Taha, *Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011.
- ONARAN, Burak, *Padişahu Devirmek*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2018.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası Cilt: I*, (Ed. Baskın Oran), İletişim Yayınları, 2002.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınevi, İstanbul, 2011.
- ÖZDAĞ, Ümit, *Atatürk İnönü Dönemlerinde Ordu*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul, 2006.

- SEZER, Abdullah, *1982 Anayasası Ekseninde Türev Kurucu İktidar Yetkisinin Sınırları ve Yargısal Denetimi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasa'nın Anlamı*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1997.
- SÖNMEZ, Mustafa, *İşte Eseriniz !.. 100 Göstergede Kuruluştan Çöküşe Türkiye Ekonomisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.
- TOKER, Metin *İsmet Paşayla 10 Yıl C.2*, Akis Yayınları, Ankara, 1969.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- _____, *Türkiye'de Popülizm*, Doğan Kitap, İstanbul, 2013.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1999.
- ULUS, Özgür Mutlu, *Türkiye'de Sol ve Ordu (1960-1971)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

IV. Makaleler

- BOLAT, Mahmut, "27 Mayıs Hürriyet ve Anayasa Bayramı (1963-1980)", AAM Derg., C.34, S.98, Güz 2018, ss. 377-410.
- COŞAR, Nevin, "Türkiye'de Bankacılığın Tarihsel Gelişimi", Ed. Nevin Coşar ve Melike Bildirici, *Tarihi Siyasi Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908-2008*, Bağlam Yayınları, Bursa, 2010.
- DEMİREL, Tanel, "12 Eylül'e Doğru Ordu ve Demokrasi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.56, S.4, 2001, ss. 43-75.
- EROĞUL, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-71", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ed. İrvin C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 112-158.
- HEKİMOĞLU, Merdan, "Bu Meclis Anayasa Yapabilir mi?", *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, C:14, S.511, 2007, ss. 8-11.
- HOLMES, Stephen ve SUNSTEIN, Cass R., "The politics of Constitutional Revision in Eastern Europe", *Responding to Imperfection: The Theory and Practice of Constitutional Amendment*, Ed. Sanford Levinson, Princeton University Press, Princeton, 1995.
- ONARAN, Burak, "Kuleli Vakası Hakkında Başka Bir Araştırma", *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, S.5, 2007 ss. 9-35.

- TURHAN, Mehmet, "Halk Egemenliği ve Anayasa Değişikliklerinin Yargısal Denetimi", *Liberal Düşünce*, C.15, S.57-58, Kış-Bahar 2010, ss. 33-59.
- VANER, Semih, "Ordu", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Ed. İrvin C. Schick ve Ertuğrul A. Tonak, Çev. A. Pesen ve N. Balkan, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 255-284.
- YORGUN, Sayım, DELEN, Meltem ve BEKTAŞ, Hakan, "1963-1994 Yılları Arasında Türkiye'de Gerçekleşen Grevleri Etkileyen Faktörlere İlişkin Ekonometrik Bir Model Önerisi", *Çalışma ve Toplum*, C.4, S.56, 2018, ss. 1903-1920.

V. İnternet Kaynakları

TÜSİAD Hakkında, <https://tusiad.org/tr/tusiad/hakkinda>, (Erişim: 20.03.2020).